
ENIGMA POSTMORTEM A LUI DIMITRIE CANTEMIR

Victor Țvircun

Cuvinte-cheie: Dimitrie Cantemir, Edmond Ciuntu, Mihail Ostrovski, Ion Dic, mănăstirea grecească Sfântul Nicolae, Comisariatul Poporului pentru Afacerile Străine al URSS, Moscova, România.

Deseori, viața pământească, dar și ceea de după moarte, a unui personaj istoric este impregnată de mai multe mituri, legende, supoziții și enigme. În acest sens, nu este o excepție nici biografia prealuminatei principe, domnitor al Țării Moldova Dimitrie Cantemir, plină de multe fapte și întâmplări demne de atenție.

O parte din ele, care să referă la diferite date din viața politică, științifică și de familie a domnitorului moldovean a fost deja expusă de subsemnatul în publicații anterioare (Цвиркун 1994, 14-20; Țvircun 2006, 116-154; Țvircun 2009; Цвиркун 2010; Цвиркун 2013). Totodată, nu toate au ajuns la nivelul abordării într-un studiu aparte. Printre acestea se înscrie și istoria transmiterii osemintelor lui Dimitrie Cantemir din partea Guvernului Uniunii Sovietice către România regală și înhumarea lor la Iași, în incinta bisericii „Trei Ierarhi”, în anul 1935.

Ar fi incorect de spus că acest subiect al biografiei domnitorului nu și-a găsit reflectarea în studiile istorice. Pe parcursul ultimelor decenii atât în România, cât și în Republica Moldova și în Federația Rusă au fost date publicității un șir de studii și cercetări speciale consacrate acestei teme (Gorovei 1973, 20-22; Дик 1977, 144-146; Фомин 1990; Іftimi 2003, 64-65; Іftimi 2008, 243-252; Цвиркун 2010, 81-85). Însă trebuie de recunoscut faptul că, în pofida multitudinii acestor publicații, diferite după volum și conținut, pe toate le unește o trăsătură comună – lipsa de documente din arhive. Sursa principală pentru autorii acestor studii a servit presa contemporană română și rarele amintiri ale contemporanilor.

Între timp, utilizarea nemijlocită a documentelor descoperite în Arhivele de Stat pentru politica externă a României și ale Rusiei ne oferă șansa unică de a dezvălui adevăratele cauze și condițiile transportării osemintelor lui Dimitrie Cantemir de la Moscova la Iași, precum și identificarea autenticității lor.

După cum să cunoaște, printre ultimele dorințe ale prințului moldav, înscrisă în testament, a fost și rugăminta ca trupul lui „...cel păcătos să fie dus la Moscova și îngropat la Mănăstirea grecească, lângă prima... soție. Iar la înmormântare să nu se facă niciun fel de cheltuieli pentru ceremonii (după cum e obiceiul acum), să slujească doar un Arhireu, un preot, un diacon; la fel, după datina bisericească, să se slujească și în celelalte zile din an și, pe cât se poate, să se împartă pomeni săracilor și celor din închisori” (Байер 1793, 306-310; Ciobanu 1924, 138-141; Цвиркун 2010, 326-329, док. №151). Aproape o lună și jumătate după stingerea din viață a lui Dimitrie Cantemir, văduva și copiii, tocmai la 1 octombrie 1723, „spre seară”, fără multă lume, așa cum, de altfel, s-a cerut în testament, l-au înmormântat la Moscova, în Biserica Sfinții Constantin și Elena de la Mănăstirea grecească Sfântul Nicolae, alături de prima sa soție, Casandra, și de fiica Smaragda (Țvircun 2015, 155). Peste două decenii, tot aici, și-a găsit ultimul loc de odihnă mezinul lor, principele Antioh, care a decedat la Paris în martie 1744 și corpul neînsuflit al căruia a fost adus în Rusia de către sora Maria.

Treceau anii, decenii, secole. Prin multe cataclisme a trecut mănăstirea Sf. Nicolae, suferind în urma incendiilor, războaielor și războaielor. Dar nimic nu a fost mai tragic și mai distructiv pentru vechea istorie a acestui locaș sfânt, decât evenimentele și acțiunile ce s-au produs după revoluția din 1917 și începerea luptei anticlericale la nivel de stat. Deja la începutul anilor 20 ai secolului trecut, urmare a acestei politici pe tot teritoriul Uniunii Sovietice

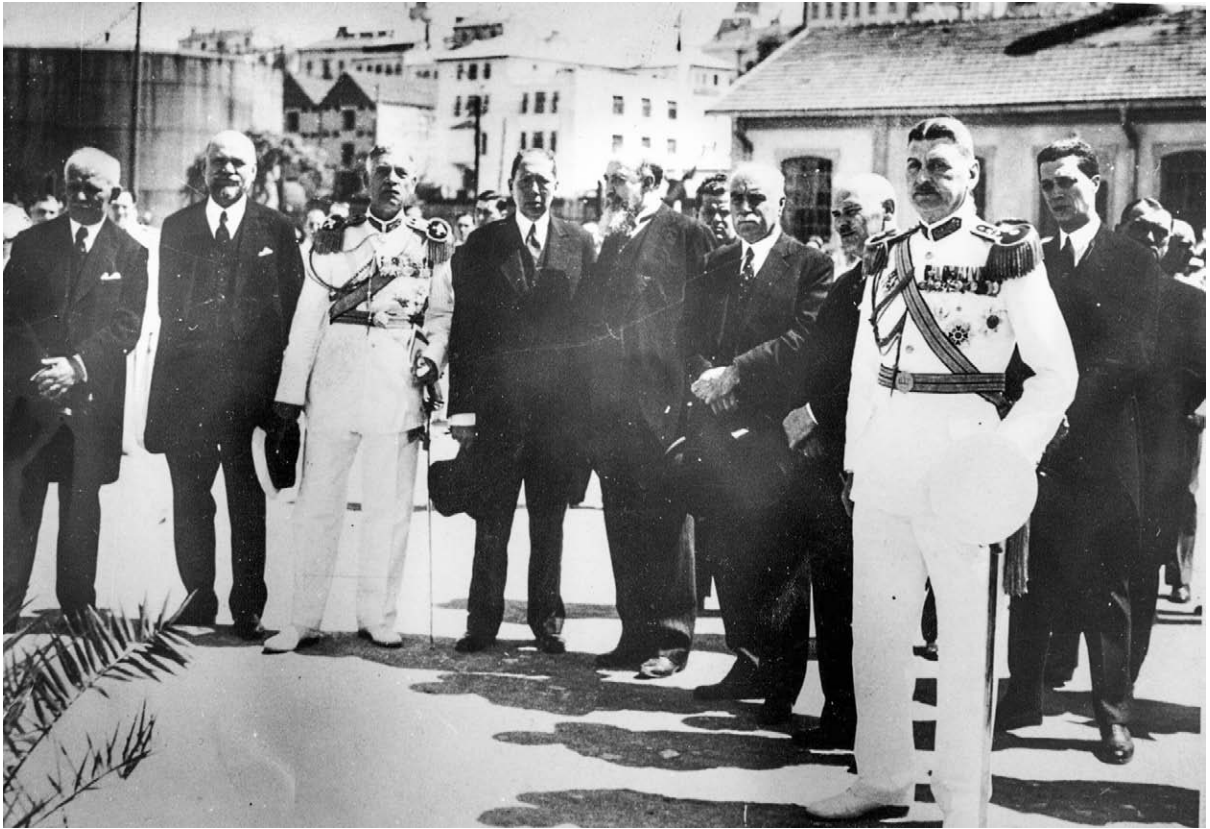

Fig. 1. Nicolae Iorga, Nicolae Titulescu cu membrii comisiei guvernamentale la Constanța la întâmpinarea raclei cu osemintele lui D. Cantemir. Constanța, iunie 1935.

tice au fost închise mii de biserici și sute de mănăstiri. Aceeași soartă a avut și mănăstirea Nouă Greacă Sf. Nicolae din Moscova, care a fost închisă forțat în anul 1923, iar călugări izgoniți (Сорок сороков 1992, 156-157; Денисов 1908, 429-431; Проценко 1863; Романюк 1992, 57).

La începutul anilor 1930, organele de partid și de stat sovietice au aprobat planul general de reconstruire și dezvoltare a Moscovei. El prevedea schimbări uriașe în zona istorică a capitalei URSS. În locul vechilor case și vile, al bisericilor și imobilelor din secolele XV-XVIII, se prevedea ridicarea unor clădiri megalitice, în stil industrial. Una dintre ele, palatul Comisariatului Poporului pentru Industria Grea, trebuia să fie înălțat foarte aproape de Piața Roșie, pe locul mănăstirii grecești Sf. Nicolae.

În scopul îndeplinirii operative a sarcinilor trasate, în anul 1934 a fost creată Direcția specială pentru construcția Casei Industrii Grele (CIG). Ca o parte componentă a ei, „a fost organizat Biroul pentru eliberarea terenului pentru construcție,

funcționând pe principiul autogestiuunii economice, pe baza hotărârii aprobate de înființare a Biroului, conform ordinului Direcției Speciale pentru construcția CIG din 3 iunie 1934”¹. Principala sarcină a biroului era „eliberarea de locatari și chiriși a terenului pentru construirea CIG și organizarea administrației caselor, atât a celor aflate pe terenul de construcție a CIG, cât și a celor ce vor fi demolate dincolo de acest teren”². După cum rezultă din raportul anual al Biroului, el „a avut o activitate deosebit de intensă în a doua jumătate a anului 1934 – primul sfert al anului 1935”³. Exact în acest interval a fost distrus și întreg complexul mănăstirii grecești Sfântul Nicolae împreună cu mormintele marilor demnitari ruși, ierarhi ai Bisericii Ortodoxe, comandanți de oști, scriitori, inclusiv membrii familiilor Cantemir și Cantacuzino, situate pe teritoriul complexului monastic.

¹ Российский государственный архив экономики (РГАЭ), Ф. 5736, оп. 1, д. 16, л. 2. Годовой отчет Бюро по освобождению площадки строительства Дома Тяжёлой Промышленности за 1935 г.

² РГАЭ, Ф. 5736, оп. 1, д. 16, л. 2.

³ РГАЭ, Ф. 5736, оп. 1, д. 16, л. 2.

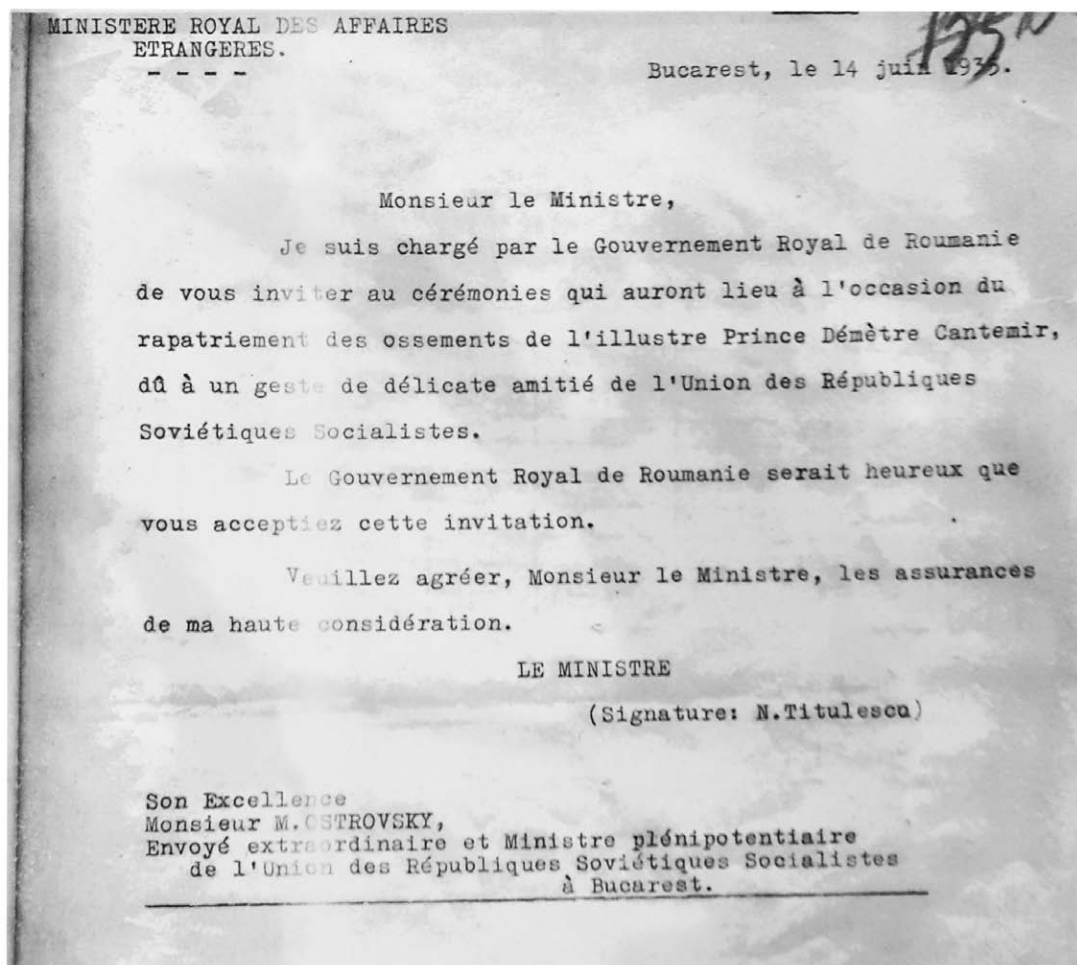

Fig. 2. Scrisoare de mulțumire, semnată de N. Titulescu, ministrul Afacerilor Externe al României, adresată lui M. Ostrovski, ambasador al Uniunii Sovietice în România, în legătură cu transmiterea osemintelor lui Dimitrie Cantemir.

Cu demolarea mormintelor Cantemirești începe o poveste enigmatică ce ține de transmiterea osemintelor domnitorului moldovean la Iași, în vechea biserică mitropolitană „Trei Ierarhi”.

După cum ne povestește Iosif Dic, poet și scriitor sovietic, fecior al revoluționarului român Ion Dic (Dicescu), stabilit în Rusia Sovietică după anii '20, tatăl lui, „mergând pe strada Nikolskaia, a văzut cum muncitorii stricau pereții unei biserici. În aceeași clipă el și-a adus aminte de faptul că anume în această biserică au fost înmormântați Dimitrie și Antioh Cantemir. Ridicându-se pe șantier, el s-a întâlnit cu un călugăr grec... cu care a vorbit în română (sic!) despre mormintele Cantemireștilor” (Дик 1977, 145).

Urmare a acestei întâlniri Ion Dic a trimis o scrisoare pe adresa Comisariatului Poporului pen-

tru Afacerile Străine cu propunerea de a transmite osemintele lui D. Cantemir guvernului României. Prin acest act, după cum scrie Iosif Dic, „se afirma stabilirea relațiilor diplomatice între cele două țări și a fost manifestat un gest de prietenie” (Дик 1977, 145). După spusele lui Iosif Dic, drept consecințe ale acestei scrisori, ca la o mișcare a unei baghete magice, „a doua zi distrugerea bisericii a fost stopată, iar o echipă de arheologi, în prezența diplomaților români (sic!), a ridicat lespezile de fontă de pe mormântul lui D. Cantemir. Osemintele lui Antioh nu s-au păstrat” (Дик 1977, 145). Cele expuse de Iosif Dic, fără a fi supuse unei analize ample și critice, au fost preluate și difuzate mai târziu de mai mulți cercetători, care se ocupau de biografia marelui fecior al poporului moldav (Фомин 1990, 162; Iftimi 2008, 244).

Dar acum să privim la cele relatate de către Iosif Dic folosind documentele epocii. După cum deja s-a menționat, mănăstirea greacă Sf. Nicolae a fost închisă în anul 1923, cu izgonirea din ea a tuturor călugărilor. Înseamnă că prin anul 1935 în incinta lăcașului sfânt nu putea fi găsit nici un cleric. Mai mult ca atâta, începând cu 19 mai 1669, mănăstirea Sfântul Nicolae a fost dată în folosință veșnică călugărilor greci de la mănăstirea stavropighiacească Iver de la Athos, de unde, la fiecare patru ani, veneau la Moscova arhimandriții, însoțiți de câțiva călugări, care nu cunoșteau limba română⁴. Reiese că Ion Dic nicidecum nu putea nici să întâlnească, nici să vorbească cu un cleric al mănăstirii, mai ales în limba română. Departe de adevăr este și o altă afirmație a feciorului lui I. Dic, precum că la exhumarea osemintelor lui D. Cantemir au asistat diplomați români. Atât documentele sovietice, cât și cele române, ne spun că reprezentanții misiunii diplomatice a Regatului Român au fost prezenți numai la actul transmiterii rămășițelor domnitorului moldovean la Muzeul de istorie, pe 1 iunie 1935 (Relațiile 2003, 15-16)⁵.

Cu regret, până în prezent, nu s-a găsit scrisoarea lui Ion Dic adresată Comisariatului Poporului pentru Afacerile Străine. Însă în dosarul lui personal, păstrat în Arhiva de Stat a istoriei social-politice a Rusiei, să află autobiografia lui scrisă la 10 iulie 1936. Acest document mai mult se aseamănă cu o dare de seamă a parcursului vieții revoluționare și partinice a autorului, a participării lui în activitatea politică din România și Rusia, decât un simplu CV. Considerăm că acest document prezintă un mare interes (deocamdată nevalorificat) pentru istorici, care se ocupă cu studierea factorului român în istoria sovietică din anii '20-'30 ai secolului trecut. Cât privește cercetarea noastră, un deosebit interes trezește ultimul alineat al acestei autobiografii. Plasat după textul propriu-zis și intitulat Post-scriptum, el este scris în limba rusă de mână (sic!), cu cerneală, și are următorul conținut: „P.S. În anul 1925, ca rezultat al unor investigații istorice, am descoperit la Moscova osemintele (sic!) lui Dimitrie Cantemir, domnitorul Moldovei, care, la propunerea mea,

în anul 1935 au fost transmise României”⁶. Această inscripție ne trezește mai multe suspiciuni ce țin de autenticitatea ei. În primul rând, care era sensul de completat scrisoarea oficială tipărită cu un Post-scriptum de mână? În al doilea rând, în anul 1925, conform afirmațiilor lui Ion Dic, el a „...fost preocupat cu întocmirea unui memorandum special cu privire la dezvoltarea culturală a Moldovei sovietice și luptei cu politica național-șovină în problema moldovenească a lui Scripnik⁷ și Șumski⁸. În acest memorandum a fost respinsă tratarea nebolșevică, de către ei, a istoriei Moldovei, deoarece au declarat necesitatea introducerii alfabetului latin, curățarea limbii și utilizarea culturii române în construcția socialismului în RASSM”⁹. Discuțiile asupra documentului dat au durat mai multe luni, sustrăgând atenția, timpul și energia atât ale lui I. Dic, cât și ale adversarilor lui (Cojocar 2009, 215-236, 251, 276). Luată în complex, faptele expuse ne oferă posibilitatea să punem sub semnul întrebării autenticitatea ultimului alineat al autobiografiei lui Ion Dic. În favoarea acestei afirmații vorbește și un document, scos din Arhiva Afacerilor Externe a Federației Ruse. Adresându-se către profesorul Ivanov, secretarul Comisiei pentru protecția monumentelor, David Ștern¹⁰, director al Direcției a II-a Vestice a Comisariatului Poporului pentru Afacerile Străine, scria următoarele:

⁶ Российский государственный архив социально-политической истории (РГА СПИ), Ф. 495, оп. 255, д. 662, л. 10. (Личное дело Дик Ивана Осиповича – Dicescu Ion Iosif).

⁷ Nicolai Scripnik (Скрыпник, укр. Микола Олексійович Скрипник; 25 ianuarie 1872, s. Iasinovataia, gubernia Ecaterinoslav - 7 iulie 1933, Harkov) – participant activ al mișcării revoluționare din Rusia și Ucraina, a ocupat funcții de comisar al poporului de justiție al Ucrainei, procuror general al Ucrainei, comisar al poporului pentru învățământ al Ucrainei etc. A fost un promotor activ al politicii de ucrainizare a RSSU, mai ales în perioada aflării în funcția de comisar al poporului al învățământului. Din luna iunie a anului 1929, membru titular al Academiei de Științe a Ucrainei.

⁸ Alexandru Șumski (2 decembrie 1890, s. Borovaia Rudnea, gub. Volinia - 18 septembrie 1946, Saratov) – revoluționar ucrainean, politician, demnitar de stat. În anii 1924-1927, comisar al poporului în fruntea Comisariatului de învățământ al Ucrainei. A fost un promotor activ al politicii de ucrainizare a RSSU.

⁹ РГА СПИ, Ф. 495, оп. 255, д. 662, л. 10 (Личное дело Дик Ивана Осиповича – Dicescu Ion Iosif).

¹⁰ David Ștern (1900-1937) – economist, diplomat și scriitor sovietic. Copilăria și adolescența le-a petrecut în Basarabia. În anul 1918 a finisat gimnaziul de băieți din Chișinău. În anii 1921-1922 a făcut studii la Universitatea Tehnică din Praga. Pentru activitatea sa revoluționară a fost expulzat din Cehoslovacia. A activat în cadrul reprezentanței comerciale a URSS în Germania. Din iulie 1928 activează în cadrul Comisariatului Poporului pentru Afacerile Străine. Supus presiunilor în 1937.

⁴ Vezi: Е. Лебедева. Московский Новогреческий монастырь Св. Николая. <http://mstone.ru/article/eid694.php>

⁵ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe a României, F. 71, URSS, vol. 84, f. 247; Архив внешней политики Российской Федерации (АВПФ), Ф. 125 (Резидентура по Румынии), оп. 17, п. 111, д. 3, 1935 г., л. 49.

„Departamentul II Vestic. Urgent. Secret.
Din 4 aprilie 1935 r.

Biroul pentru curățarea terenului la construcția Casei industriei grele ne-au adus la cunoștință faptul că la demolarea clădirii bisericii grecești de pe strada 25 Octombrie în or. Moscova, într-o încăpere de subsol, a fost descoperit un șir de lespezi de pe mormânt, printre care sunt scoase de peste mormintele lui Dimitrie Constantin Cantemir, al soției lui Alexandra și al fiicei Maria, înmormântați în această biserică. În prezent, după cum se aude, lespeda lui Dimitrie Cantemir a fost deja ridicată și transportată în incinta fostei mănăstiri Donskoi din or. Moscova.

Prealabil, misiunea diplomatică românească a fost deja înștiințată de faptul existenței acestor lespezi, întrucât misiunea respectivă a exprimat un deosebit interes pentru recepționarea acestor monumente din partea Uniunii Sovietice, deoarece sus-numitul Dimitrie Cantemir este considerat în România un mare erou național.

Din partea sa, Comisariatul Poporului al Afacerilor Străine (НКВД), menționează oportunitatea politică pentru URSS pentru transmiterea misiunii diplomatice române a acestor lespezi, precum și a osemintelor (în caz dacă vor fi găsite), după posibilitate, a toți trei membri ai familiei susmenționate. Preferabil ca transmiterea lor să fie efectuată în cel mai apropiat timp.

În baza celor expuse, ne adresăm către Dumneavoastră cu rugămintea de a determina apartenența lespezilor de pe mormânt ale celor trei persoane menționate; de a identifica exact locul aflării osemintelor lor și de a le pregăti spre transmiterea către misiunea diplomatică română la Moscova (suplinind cu documente corespunzătoare). Transmiterea lespezilor și osemintelor a fi de dorit să fie efectuată pe teritoriul fostei biserici grecești¹¹.

Cu o zi înainte, la 3 aprilie 1935, directorul Departamentului David Ștern, în incinta Comisariatului Poporului pentru Afacerile Străine, l-a primit pe Edmond Ciuntu, ambasador al României, cu care a discutat mai multe subiecte cu privire la restituirea către partea română a arhivelor de stat. Printre altele, șefului misiunii diplomatice i s-a dus la cunoștință existența în mănăstirea greacă Sf.

Nicolae din Moscova a mormintelor familiei Cantemir, precum și disponibilitatea guvernului sovietic de a transmite osemintele lor la București.

În corespondența sa adresată lui Savel Rădulescu, secretar de stat al Ministerului Afacerilor Externe al Regatului Român, E. Ciuntu scria următoarele: „Sovietele ne oferă piatra de mormânt a Domnitorului Dimitrie Cantemir, rămasă de pe urma dărâmării bisericii clădită de el în 1735¹² la Moscova. Va putea fi transportată odată cu lăzile¹³. Am cerut și pe acele ale soției și fiicei, dacă să găsim. Pentru fiul Măriei Sale, Antioh, nu o pot face, deoarece ca fost Ambasador al Rusiei la Paris, aparține patrimoniului lor istoric. După câte se pare, nu s-au găsit sub lespede osemintele Domnitorului (subliniat - V.Ț.). Am rugat să se mai cerceteze o dată ce terenul va fi golit de cărămizi și moloz de câteva metri, rezultate de dărâmarea și înainte ca pe acel loc să se ridice construcțiunea proiectată...”¹⁴.

Cât de eficace funcționa burocrăția sovietică ne vorbește faptul că, peste o lună și ceva, David Ștern, lipsit de informația solicitată, a fost nevoit să repete adresarea către Comisia pentru protecția monumentelor. La 14 mai el scria profesorului Ivanov: „...În scrisoarea noastră din 4 aprilie a.c. nr. 14841 v-am scris precum că Comisariatul Poporului al Afacerilor Străine a luat decizia de a transmite guvernului României lespezile de pe mormintele lui Dimitrie Cantemir, soției lui Alexandra (Ruxanda) și fiicei Maria, care au fost găsite într-un subsol al fostei biserici grecești Nikolskaia din Moscova. la data expedierii scrisorii a expirat deja mai mult de o lună. La momentul de față Comisariatul Poporului al Afacerilor Străine vă aduce la cunoștință că, lespezile menționate, trebuie să fie aduse la dispoziția noastră nu mai târziu de 25 mai a.c.”¹⁵.

În pofida acestor indicații, abia la 21 mai o echipă de arheologi ai Muzeului Istoric de Stat sub conducerea cercetătorului superior G.I. Cerveakov, cu un grup de muncitori, au început săpăturile

¹¹ АВПРФ, Ф. 0125 (Культурные связи с Румынией), оп. 17, п. 112, д. 16, л. 2 (vezi Anexa 1).

¹² Data este incorectă. Biserica a fost întemeiată de către D. Cantemir la începutul anilor 20, dar construită de către copiii lui. Să nu uităm că domnitorul Moldovei a decedat în 1723.

¹³ Se vorbește despre lăzile în care va fi transportată în România Arhiva de Stat.

¹⁴ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe a României, Fondul 71, URSS, vol. 83, 1935-1936, f. 72. Telegrama descifrată de la Legațiunea din Moscova, nr. 1263. Data 3 aprilie 1935, ora 20.25. Am păstrat ortografia originalului.

¹⁵ АВПРФ, Ф. 0125 (Культурные связи с Румынией), оп. 17, п. 112, д. 16, л. 3 (vezi anexa 2).

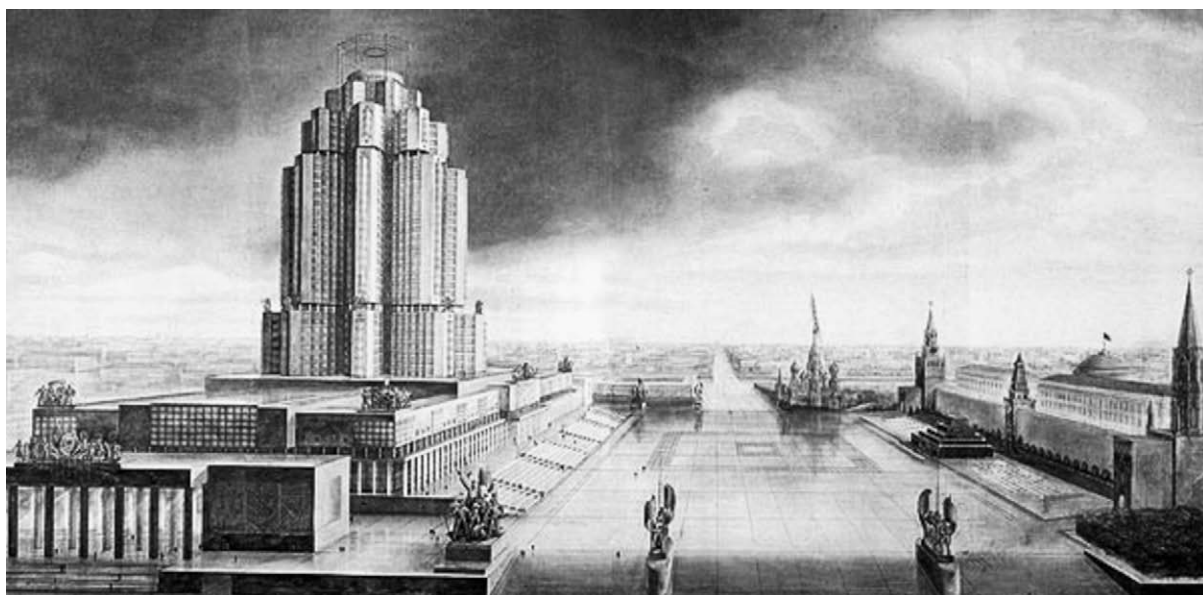

Fig. 3. Proiectul casei Comisariatului Industriei Grele. Autori: A. Vesnin, V. Vesnin, S. Leășenko. Anul 1934.

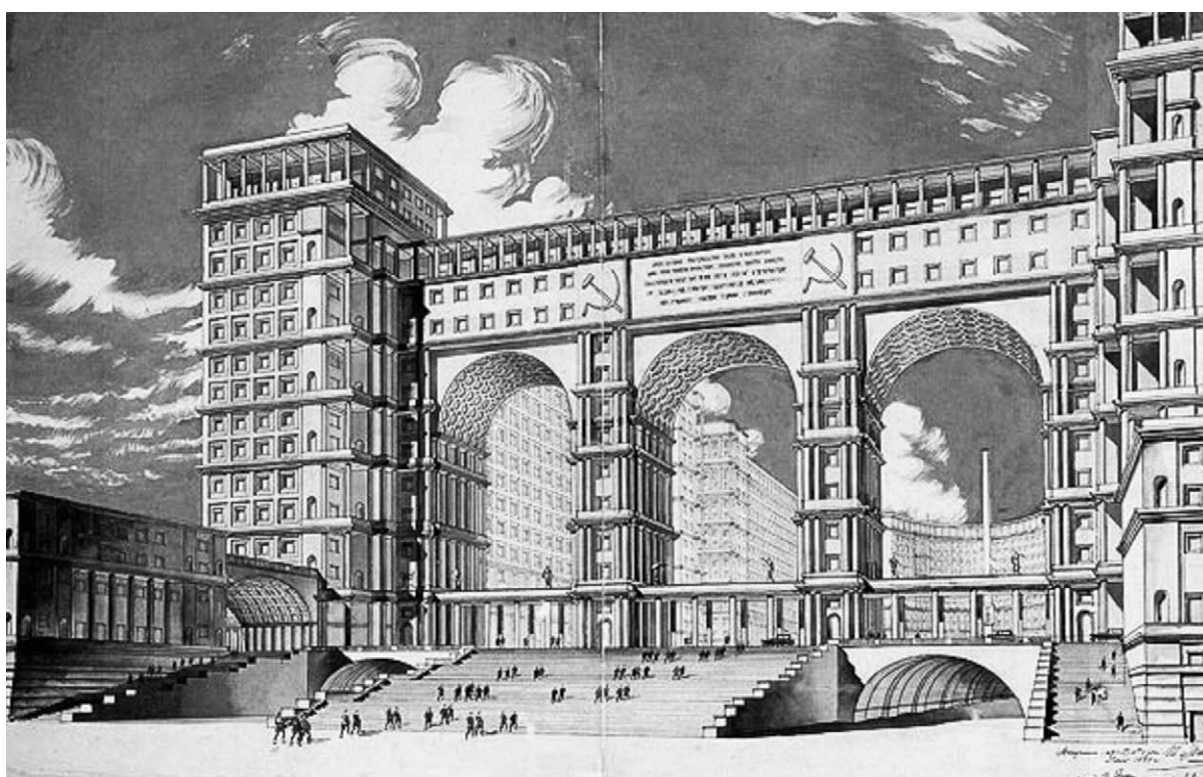

Fig. 4. Proiectul casei Comisariatului Industriei Grele. Autori: I. Fomin, P. Abrosimov, M. Minkus. Anul 1934.

pe locul unde până la demolarea bisericii să aflau mormintele familiei Cantemir. În urma lucrărilor efectuate a fost întocmit un act oficial, cum s-a și cerut anterior din partea Comisariatului Poporului pentru Afacerile Străine al URSS. Acest docu-

ment, împreună cu osemintele descoperite, a fost transmis reprezentanților misiunii diplomatice române la 1 iunie 1935 în incinta Muzeului Istoric de Stat. Considerăm oportun de atașat aici aceste documente istorice.

„Moscova, 4 iunie 1935

E. Ciuntu către N. Titulescu

Domnule ministriu,

Ca urmare la telegramele mele anterioare, referitoare la remiterea de către Soviete a osemintelor Domnitorului Dimitrie Cantemir, am onoarea a vă trimite a[i]ci alăturat, în traducere română, nota ce mi-a fost adresată cu aceasta ocazie de către Comisariatul Afacerilor Străine împreună cu două anexe și o fotografie¹⁶.

Anexele în chestiune, care reprezintă două expuneri cu caracter istoric și documentar, alcătuite de domnul Ivanov de la Muzeul de Istorie din Moscova, secretarul Comisiunii pentru conservarea monumentelor istorice, ne permit să nu ne îndoim de autenticitatea osemintelor.

Le trimit în original¹⁷, însoțite de o traducere certificată în limba română.

În afară de fotografia – cea de dimensiuni mai mari – ce ne-a fost trimisă de Comisariat odată cu celelalte anexe, veți binevoi a mai găsi în plicul alăturat alte două fotografii și clișeele corespunzătoare, ce au fost luate la Legațiune în ziua remiterii osemintelor, adică la 1 iunie a.c.

Edmond Ciuntu

Excelenței Sale

Domnului Nicolae Titulescu,

*Ministru al Afacerilor Externe*¹⁸

„Copie Traducere din limba rusă

Informațiune istorică

Asupra monumentelor din fosta mănăstire grecească Nicolski din Moscova

În baza datelor din literatura existentă, Dimitrie Cantemir a fost înmormântat în mănăstirea grecească Nicolski. Fiul său, renumitul scriitor Antioh Cantemir, a murit la Paris la data de 31 martie

1744, lăsând prin testament ca să fie înmormântat alături de tatăl său, pentru care fapt a și fost transportat corpul său la Moscova și înmormântat la mănăstirea Nicolski.

După scriptele mănăstirești se știe că Antioh și Dimitrie Cantemir au fost înmormântați în trapeza unui hramului de jos pe partea dreaptă de la intrare. Din lespezile existente în mănăstire pot aparține Cantemireștilor numai cele fixate pe perețele de la Apus din biserica de jos, între intrarea principală în ea și colțul sud-vestic, adică pe partea dreaptă a corpului de jos al clădirii.

Pe una din cele trei lespezi existente aici se află o inscripțiune despre înmormântarea unui prinț Georgian cu blazonul Sfântului Gheorghe Învingătorul. Datele celor înmormântați sub lespezile pe care se pot descifra cuvintele „Moscova ... în Moscova”, corespund cu datele morții scriitorului Antioh Cantemir, înmormântat în fosta biserica grecească.

Testamentul lui Antioh, în care [cere] să fie înmormântat alături de mormântul tatălui său, ne dă baza să tragem concluzia că mormântul de alături cu inscripția ștersă aparține lui Dimitrie Cantemir.

Cercetările rămășițelor de haine și încălțăminte găsite în ambele morminte făcute de secția țesăturilor a Muzeului Istoric al Statului, confirmă proveniența materialelor din care erau confecționate sus-arătatele rămășițe. În mormântul lui Antioh – țesătură și încălțăminte franțuzească, tipul sec. XVIII-lea, iar în mormântul lui Dimitrie Cantemir – îmbrăcăminte bărbătească, care nu este de tip rusesc, sandale de piele și brâu persan.

Confirmă exactitatea

Secretarul științific al Comitetului de Pază a Monumentelor de pe lângă Prezidiul Comitetului Central de Executare.

Profesor Ivanov¹⁹

„Copie Traducere din limba rusă

Act

Privitor la deschiderea mormintelor de pe locul fostei mănăstiri grecești Nicolski din Moscova, strada Nicolskaia nr. 11

¹⁶ Cu regret, fotografia menționată nu a fost găsită.

¹⁷ Originale în limba rusă ale documentelor menționate nu s-au găsit nici în Arhiva MAE a României, nici în arhiva MAE a Federației Rusă. Încercările de a obține o informație suplimentară la Muzeul de Stat de Istorie din Moscova, cu privire la rezultatele săpăturilor arheologice la mănăstirea greacă Sf. Nicolae, efectuate în primăvara anului 1935, au eșuat din cauza nimicerii arhivei Muzeului în luna octombrie 1941.

¹⁸ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe a României, Fondul 71, URSS, vol. 84, f. 246.

¹⁹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României, F. 71, URSS, vol. 84, f. 241-242.

În baza însărcinării date de Comitetul de Pază al Monumentelor de pe lângă Prezidiul Comitetului Central de Executare Muzeul Istoric al Statului a procedat la deschiderea monumentelor din fosta mănăstire grecească Nicolski cu scopul de a găsi mormântul lui Dimitrie Cantemir, domnitorul Moldovei, decedat în anul 1723 în comuna Dmitrievskoe (actualmente orașul Dmitrievsk, fosta gubernie Oriol) și transportat la Moscova pentru înmormântare.

La demontarea pereților bisericii cercetările au fost în permanență efectuate de colaboratorul superior cultural al Muzeului Istoric al Statului G.I. Cerveakov.

La 21 mai 1935 suprafața săpăturilor a fost curățată până la dușumea, iar la 22 mai a început demontarea dușumei sub egida colaboratorilor culturali ai Muzeului Istoric al Statului G.I. Cerveakov și V.G. Kravțov. La desfacerea dușumei și deschiderea mormintelor au asistat inspectorul construcției caselor industriale tovarășul Sidorin, colaboratorul cultural superior al Muzeului Istoric al Statului D.A. Krainov²⁰ și secretarul comitetului Monumentelor de pe lângă Prezidiul CSCE tovarășul Ellengorn. Lucrarea a fost executată de o brigadă de lucrători constructori în număr de șase persoane.

Podeala era făcută din plăci de piatră albă de dimensiunile 50×50 cm. Nișele, în care au fost lespezile de deasupra mormintelor, se aflau în perete la o înălțime de 1,6 m, deasupra podelei. Sub plăcile podelei desfăcute pe o suprafață de 5×3 metri era pământ amestecat cu moloz și bucăți de var. Unele osemintele omenești purtau semne de săpături vechi. Aranjamentul neglijent al osemintelor și al altor obiecte ne demonstrează clar că această porțiune a mai fost săpată o dată, apoi unele oseminte au fost permutate încă până la descompunerea completă a țesăturilor mușchiulare, un fapt ce certifică acest lucru este, de exemplu, situația prea normală a modului cum sunt așezate oasele.

Tot aici s-a găsit o monedă de aramă din anul 1738 (deniga), rămășițe de piele și țesături. La ridicarea stratului de sus a pământului au fost descoperite două cavouri, construite din cărămidă,

²⁰ Dmitri Alexandrovici Krainov (Дмитрий Александрович Крайнов) 30 septembrie 1904, s. Ivașevo, gubernia Vladimirskaiia - 8 noiembrie 1998, Moscova) – arheolog sovietic, cel mai de vază cercetător al culturii neolitice și bronz din centrul Rusiei. Doctor în științe istorice.

de dimensiunile 27,5×12×7 cm, tipice pentru sec. al XVIII-lea.

Cavoul nr. 1

Este situat la o distanță de un metru de la al treilea perete al bisericii, în apropierea ușii de intrare, sub lespede defunctului care a fost transportat la Moscova. Cavoul este aproape de o formă dreptunghiulară, are lungimea de 1,95 metri, lățimea la cap – 80 cm, la picioare – 67 cm. Cavoul are făcut un mic acoperiș la înălțimea de 0,5 metri, mormântul este orientat de la apus la răsărit.

La deschiderea acoperișului s-a găsit locul neumplut cu pământ. Înăuntru s-au găsit rămășițe descompuse ale sicriului de lemn cu arme din stofa cu care a fost îmbrăcat sicriul, restul de la garniturile de argint de pe scândurile laterale, care sunt complet oxidate și mânerile pe jumătate distruse. Înăuntru sicriului se află cenușa mortului cu mici fragmente prost conservate ale osemintelor și bucățile de țesături.

În colțul nord-vestic al sicriului, aproape de locul capului stătea un mic vas de faianță (tipială)? de culoare albă, cu un ornament de flori albastrii. Interiorul era plin de descompuneri. La picioare, în sicriu s-au păstrat resturi de pantofi de piele bărbătești cu tocuri înalte și cu paftale de metal de forma dreptunghiulară.

Cavoul nr. 2

Cavoul care corespunde „lespezii șterse” este situat în imediata apropiere de cavoul nr. 1 la sud de el, iar peretele care le separă este comun.

Dimensiunea cavoului – lungimea 2,0 metri, lățimea la cap – 85 cm, lățimea la picioare – 74 cm, adâncimea – 0,5 metri. Acoperișul cavoului s-a găsit complet distrus, care s-a prăbușit, amestecându-se cu pământ, umplând spațiul dinăuntru.

Pe fundul cavoului s-au găsit resturi de scânduri de la sicriu de lemn și resturile corpului. Osemintele se aflau întinse pe spate cu capul la apus, cu mâinile îndoite pe piept.

Osemintele prost conservate, craniul nu s-a păstrat. S-au găsit resturi de îmbrăcăminte de mătase, încheiate pe piept și la mâneci cu nasturi mici și încins cu un brâu lung și lat. La picioare s-au păstrat resturi de încălțăminte ce ne amintește tipul de sandale cu talpă de piele garnisite cu o masă de plută.

Rămășițele descoperite au fost scoase. Diverse momente de săpături au fost fotografiate de fotografii Muzeului Istoric al Statului, tovarășul Sevastianov.

Prezentul act este dresat conform directivelor Muzeului Istoric al Statului din orașul Moscova.

Secretarul științific al Comitetului de Pază a monumentelor de pe lângă Prezidiul CSCE.

Profesor Ivanov²¹

Prezentele documentele aveau drept scop de a aduce dovezi obiective științifice în favoarea autenticității osemintelor lui Dimitrie Cantemir transmise părții române. Însă, după părerea noastră, ele nu sunt convingătoare. În primul rând, aceasta se referă la descrierea sicriului lui Antioh Cantemir. Este bine cunoscut faptul că osemintele lui, aproape peste doi ani după stingerea sa din viață, au fost aduse în Rusia într-un sicriu de plumb. Însă documentul respectiv nu menționează faptul prezenței lui în mormântul descoperit. Cât privește osemintele descoperite ale lui Dimitrie Cantemir, considerăm că și ele trezesc mai multe semne de întrebare. Printre primele – rămășițele vestimentației. Fragmentele de haine orientale descoperite stârnesc o anume îndoială că ar fi aparținut lui Dimitrie Cantemir, dacă avem în vedere că încă de la sfârșitul anului 1719 el se îmbrăca după moda europeană (Ciobanu 1924, 23).

Însă cel mai puternic argument în favoarea opiniei noastre este reflectat în documentul descoperit recent de noi în Arhiva de Stat a literaturii și artei din Federația Rusă. Este vorba de o adresare din 7 februarie 1935 a Comitetului pentru protecția monumentelor de pe lângă Prezidiul Comitetului Central Executiv Unional cu solicitare de la sectorul arheologic al Muzeului Istoric de Stat „în legătură cu demolarea soborului fostei mănăstiri grecești să se efectueze exhumarea rămășițelor primului satiric rus Antioh Cantemir, cu scopul plasării lor în sectorul literar la cimitirul nou al fostei mănăstiri Novodevicii²². Cu regret, rezolu-

ția la această solicitare este catastrofală: „Cu părere de rău, dar demersul dumneavoastră a întârziat cu o lună²³. Înseamnă că toate mormintele Cantemirești, și nu numai, au fost deja distruse în luna ianuarie, cu mult mai devreme de adresările colaboratorilor Comitetului de ocrotire a monumentelor. Să nu uităm și de declarațiile lui D. Ștern din 4 aprilie, în care se menționează că „...cum se aude, lespeda lui Dimitrie Cantemir a fost deja ridicată și transportată în incinta fostei mănăstirii Donskoi din or. Moscova²⁴.

Alături de cele menționate mai este un fapt, care poate fi folosit în elucidarea problemei date. În posesia Muzeului de istorie din Iași se găsesc lespezile care au fost aduse odată cu osemintele lui D. Cantemir și care au fost considerate ca lespezi de pe mormintele Cantemireștilor. Însă inscripțiile păstrate pe ele ne spun că ele aparțin unor persoane de origine georgiană.

Suspiciuni cu privire la autenticitatea osemintelor lui D. Cantemir au apărut în societatea românească odată cu sosirea lor la Iași. Mihail Semionovici Ostrovski, primul ambasador al URSS în Regatul Român, raporta la Comisariatul Poporului pentru Afacerile Străine că „... actualmente, chiar autenticitatea osemintelor lui Dimitrie Cantemir a început să trezească unele suspiciuni și Argetoianu²⁵ a solicitat o expertiză științifică cu scopul determinării autenticității lor. Osemintele respective, în vederea evitării unui nou scandal, asemănător cu cel care s-a produs cu Arhiva Națională, au fost în grabă îngropate în incinta catedralei din orașul Iași, fără a aștepta construcția cavoului²⁶. Acțiunile politice cotidiene, precum și declarațiile ministrului N. Titulescu cu privire la apropiata sa vizită la Moscova cu scopul negocierii tratatului bilateral²⁷ au anihilat solicitările lui C. Argetoianu. Discuțiile despre autenticitatea osemintelor lui D. Cantemir, nu în ultimul rând, au fost stopate și în urma indicațiilor neoficiale transmise organelor de presă din partea MAE al României.

²³ РГАЛИ, Ф. 612, оп. 1, д. 2817, л. 2.

²⁴ АВПРФ, Ф. 0125 (Культурные связи с Румынией), оп. 17, п. 112, д. 16, л. 2.

²⁵ Constantin Argetoianu (n. 3/15 martie 1871, Craiova – d. 6 februarie 1955, Sighet), om politic român, care a deținut funcția de președinte al Consiliului de Miniștri al României (între 28 septembrie 1939 și 23 noiembrie 1939).

²⁶ АВПРФ, Ф. 05 (Литвинова), оп. 15, п. 109, д. 75, л. 12. Scrisoarea lui M.S. Ostrovski către N.N. Krestinski, vicecomisar al Comisariatului Poporului pentru Afacerile Străine al URSS. A fost recepționată la Comisariat la 25.08.1935 cu nr. 3887.

²⁷ АВПРФ, Ф. 05 (Литвинова), оп. 15, п. 109, д. 75, л. 12.

²¹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României, F. 71, URSS, vol. 84, f. 243-245.

²² Российский государственный архив литературы и искусства (РГАЛИ), Ф. 612, оп. 1, д. 2817, л. 2. Acest document a fost semnat de către vicepreședintele Comitetului Bik-Bek și secretarul științific prof. A. Ivanov și expediat la 7 februarie 1935 cu nr.95 de înregistrare.

A contribuit la aceasta și informația precum că, urmărind exemplul sovietelor, „guvernul german a venit cu o propunere de a transmite României osemintele Domnitorului moldav Mihai Sturza, care a fost înmormântat în Baden-Baden”²⁸.

Cele menționate ne oferă posibilitatea să venim cu constatarea că osemintele transportate și reînhumate la Iași în iunie 1935 nu pot fi considerate autentice ale lui Dimitrie Cantemir. Însuși faptul transmiterii lor a fost un act politic, executat atât în interesele URSS, cât și ale guvernului Tătăres-

cu, mai ales pentru imaginea politică pozitivă a lui Nicolae Titulescu.

Totodată, noi considerăm că, indiferent de infirmarea sau confirmarea autenticității osemintelor lui Dimitrie Cantemir, mormântul din strana dreaptă a Bisericii Trei Ierarhi din Iași va rămâne locul, real sau simbolic, pentru odihna veșnică a domnitorului Țării Moldovei, ilustru savant și iluminist european, loc de pelerinaj pentru toți cei care-i cinstesc memoria.

Anexa 1

2-й Западный отдел. Срочно. Секретно.

От 4 апреля 1935 г.

В комитет по Охране памятников

Тов. Иванову

Бюро по расчистке площадки строительства дома тяжелой промышленности сообщило нам, что при сносе здания греческой церкви по ул. 25 Октября в г. Москве, в одном из подвальных помещений этой церкви обнаружен ряд надгробных плит, среди которых имеются плиты на могиле Дмитрия Константиновича Кантемира, его жены Александры и дочери Марии, погребенных в этой же церкви. Плита Дмитрия Кантемира в настоящее время с места уже снята и перенесена, якобы, в здание бывшего Донского монастыря в г. Москве.

Румынская миссия в предварительном порядке уже поставлена нами в известность о существовании этих плит, причем миссия высказала свою чрезвычайную заинтересованность в получении от Советского Союза этих памятников, в связи с тем, что названный Дмитрий Кантемир почитается в Румынии за большого национального героя.

НКВД, со своей стороны, подчеркивает политическую целесообразность для СССР в передаче румынской миссии надгробных плит и останков (если таковые будут найдены) по возможности всех троих вышеупомянутых лиц. Передачу эту желательно было бы произвести в ближайшее время.

На основании изложенного, мы обращаемся к Вам с просьбой, установить принадлежность надгробных плит указанным трем лицам, точно определить место нахождения их останков и подготовить все то (оформив соответствующими актами) для передачи румынской миссии в Москве. Далее зачеркнуто – Передачу плит и останков желательно провести на территории бывшей греческой церкви.

Заведующий II Западным отделом

/Штерн/

Sursa: АВПРФ, Ф. 0125 (Культурные связи с Румынией), оп. 17, п. 112, д. 16, л. 2.

²⁸ АВПРФ, Ф. 05 (Литвинова), оп. 15, п. 109, д. 74, л. 22. Din Nota informativă din 1 iulie 1935 a lui D.G. Ștern adresată lui M.M. Litvinov.

2-й Западный отдел. Срочно. Секретно.

От 14 мая 1935 г.

В комитет по Охране памятников

Тов. Иванову

В нашем письме от 4 апреля с.г. за № 14841 мы писали Вам, что НКВД решил передать румынскому правительству надгробные плиты Дмитрия Кантемира, его жены Александры и дочери Марии, найденные в одном из подвалов бывшей Никольской греческой церкви в Москве. С момента отправки Вам нашего письма прошло уже свыше месяца. В настоящий момент НКВД сообщает Вам, что плиты должны быть предоставлены в наше распоряжение не позже чем 25 мая сего года.

Просим немедленно сообщить нам точный день, когда мы могли бы передать указанные выше надгробные плиты представителям румынского правительства. Обращаем вновь Ваше внимание на срочность и политическую серьезность данного вопроса.

Заведующий II Западным отделом

/Штерн/

Референт /Власов/

Sursa: АВПРФ, Ф. 0125 (Культурные связи с Румынией), оп. 17, п. 112, д. 16, л. 3.

Bibliografie

Ciobanu 1924: Șt. Ciobanu, Dimitrie Cantemir în Rusia, București, 1924, nr. LXVI, 138-141.

Cojocar 2009: Gh. Cojocar, Cominternul și originea „moldovenismului” (Chișinău 2009).

Gorovei 1973: S. Gorovei, Acasă, printre ai săi. In: Magazin Istoric, nr. 10 (București 1973), 20-22.

Iftimi 2003: S. Iftimi, La fausse pierre tombale du prince Dimitrie Cantemir. In: Strabon. Bulletin d'information historique, t. I, nr. 1 (Iași 2003), 64-65.

Iftimi 2008: S. Iftimi, Aducerea osemintelor lui Dimitrie Cantemir de la Moscova la Iași (1935). In: Dinastia Cantemireștilor (Chișinău 2008), 243-252.

Relațiile 2003: Relațiile româno-sovietice. Documente, vol. II. 1935-1941 (București 2003).

Țvircun 2006: V. Țvircun, Vitralii (Chișinău 2006).

Țvircun 2009: V. Țvircun, File din istoria vieții și activității politice a lui Dimitrie Cantemir (Chișinău 2009).

Țvircun 2015: V. Țvircun, Viața și destinul lui Dimitrie Cantemir (București 2015).

Байер 1783: Т.З. Байер, История о жизни и делах молдавского господара князя Константина Кантемира (Москва 1783).

Денисов 1908: Л.И. Денисов, Православные монастыри Российской империи (Москва 1908).

Дик 1977: И. Дик, Встреча с отцом. В: Москва, № 11 (Москва 1977), 144-146.

Проценко 1863: Н.Ф. Проценко, Монастыри в России и соборы в Москве (Москва 1863).

Романюк 1992: С. Романюк, Москва. Утраты (Москва: ПТО „Центр” 1992).

Сорок сороков 1992: Сорок сороков. Краткая иллюстрированная история всех московских храмов в 4 томах. Т. 1. Кремль и монастыри (Москва: АО „Книга и бизнес” 1992).

Фомин 1990: С.В. Фомин, Пером и мечом сотруждаяся... (Кишинев 1990).

Цвиркун 1994: В. Цвиркун, Легенды и вымыслы о жизни и деятельности Дмитрия Кантемира в России. Revista de istorie a Moldovei 2 (18), 1994, 14-20.

Цвиркун 2010: В.И. Цвиркун, Дмитрий Кантемир. Страницы жизни в письмах и документах (Санкт-Петербург 2010).

Цвиркун 2013: В.И. Цвиркун, Под сенью двух держав. История жизни и деятельности Дмитрия Кантемира в Турции и России. Изд. 2-е (Кишинев 2013).

Dimitrie Cantemir's posthumous mystery

Keywords: Dimitrie Cantemir, Edmond Ciuntu, Mikhail Ostrovsky, Ion Dic, the Greek Monastery of St. Nicholas, the People's Commissariat of Foreign Affairs of the USSR, Moscow, Romania.

Abstract: Frequently not only lifetime, but the posthumous biography of any historical figure becomes overgrown by numerous myths, legends and mysteries. The biography of the outstanding thinker of the first quarter of the 18th century, the Moldavian ruler Dimitrie Cantemir was no exception.

The current publication is dedicated to the research of one of the least developed areas of Cantemirology – the study of the authenticity of the Moldavian prince's remains, which were transferred by the USSR Government to Romania and reburied in Iași in June 1935.

On the basis of numerous archival documents taken from the archives of the ministries of Foreign Affairs of the Russian Federation and Romania, for the first time introduced into the scientific use, the author convincingly and gravely substantiates a version that that the transferred remains do not belong to Dimitrie Cantemir.

List of illustrations:

Fig. 1. Nicolae Iorga, Nicolae Titulescu and the members of the governmental commission meet the coffin with the remains of D. Cantemir. Constanța, June 1935.

Fig. 2. The letter of thanks signed by N. Titulescu, Minister for Foreign Affairs of Romania, addressed to M. Ostrovsky, the Ambassador of the Soviet Union in Romania, in connection with the transfer of the remains of Dimitrie Cantemir.

Fig. 3. Project of the building of the People's Commissariat for Heavy Industry. Authors: A. Vesnin, V. Vesnin, S. Lyashenko. 1934.

Fig. 4. Project of the building of the People's Commissariat for Heavy Industry. Authors: I. Fomin, P. Abrosimov, M. Minkus. 1934.

Посмертная загадка Дмитрия Кантемира

Ключевые слова: Дмитрий Кантемир, Эдмонд Чунту, Михаил Островский, Ион Дик, греческий монастырь Святого Николая, Народный комиссариат иностранных дел СССР, Москва, Румыния.

Резюме: Зачастую не только прижизненная, но и посмертная биография любой исторической личности обрастает многочисленными мифами, легендами, преданиями и загадками. Не стала исключением и биография выдающегося мыслителя первой четверти XVIII столетия, молдавского господаря Дмитрия Кантемира.

Настоящая публикация посвящена исследованию одной из наименее разработанных в кантемироведении страниц – исследованию аутентичности останков молдавского князя, переданных правительством СССР королевской Румынии и перезахороненных в Яссах в июне 1935 года.

На основе многочисленных архивных документов, извлеченных из архивохранилищ министерств иностранных дел Российской Федерации и Румынии, впервые вводимых в научный оборот, автор аргументировано и веско обосновывает версию о том, что переданные румынской стороне останки не принадлежат Дмитрию Кантемиру.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Николае Йорга, Николае Титулеску и члены правительственной комиссии встречают гроб с останками Д. Кантемира. Констанца, июнь 1935 года.

Рис. 2. Благодарственное письмо за подписью Н. Титулеску, министра иностранных дел Румынии, адресованное М. Островскому, послу Советского Союза в Румынии, в связи с передачей останков Дмитрия Кантемира.

Рис. 3. Проект здания Народного комиссариата тяжелой промышленности. Авторы: А. Веснин, В. Веснин, С. Ляшенко. 1934 год.

Рис. 4. Проект здания Народного комиссариата тяжелой промышленности. Авторы: И. Фомин, Р. Абросимов, М. Минкус. 1934 год.

20.05.2016

Dr. hab. Victor Țvirunc, Academia de Științe a Moldovei, bul. Ștefan cel Mare, 1, MD-2001 Chișinău, Republica Moldova